

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

EKİNCİ, O, KAYAPALI YILDIRIM, S. (2020). Kadınlarda Siber Mobbing Düzeyinin İncelenmesi: Erzurum Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (2), 749-777.

Kadınlarda Siber Mobbing Düzeyinin İncelenmesi: Erzurum Örneği

Oğuzhan EKİNCİ (*)

Seda Kayapalı YILDIRIM (**)

Öz: İletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişimi özellikle de mobil hale gelmesiyle birlikte gündelik hayat dönüşüm geçirerek dijitalleşmiştir. Birçok kavram/olgu ve sorunun ortaya çıkmasına neden olan bu dönüşümler, aynı zamanda son yılların en popüler konularından biri olan mobbing olgusunun dijital dünyaya aktarılmasına ve böylece siber mobbing olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu araştırmada, kavramın ve ilgili terimlerin bilinirliğini ortaya çıkarmak ve kadın öğrencilerin mobbing ve siber mobbingle karşılaşma düzeylerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Ayrıca kavramların sebeplerini, alınan tedbirleri ve beklentileri ortaya koymakta amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Erzurum ilinde devlet yurtlarında kalan 568 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, siber mobbing kavramının öğrenciler arasındaki bilinirliği oldukça düşüktür. Buna karşın siber stalking, siber suç gibi kavramların bilinirliği yüksektir. Kavramların tanımı yapıldıktan sonra bu olguyla karşılaşılma düzeylerine bakıldığında oranın yüksek olduğu ortaya çıkarılmıştır. Buna karşın aile ve kurum bilgilendirme ve alınan tedbirlerin düşük olduğu ama alınması gereken tedbirlerle ilgili beklentinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, siber mobbing, siber saldırılar


Examining the Level of Cyber-Mobbing Experienced by Women: Erzurum Case


Abstract: The development and particularly the mobilization of communication and information technologies transformed and digitalized daily lives. These transformations causing many concepts and issues to emerge also led to the transfer of the mobbing concept to the digital world and the emergence of the concept of cyber-mobbing. The purpose of this study is to identify the level of awareness on this concept and related terminology, and the level of mobbing and cyber-mobbing faced by women students. Additionally, the aim is to identify the reasons for these concepts, the measures taken, and the expectations. In alignment with these purposes, 568 students living in state dorms in the city of Erzurum were surveyed. The results of the study showed that the awareness on the cyber-mobbing concept among students is very low. However, concepts such as cyber-stalking or cyber crimes are known by many. Following the definitions of the concepts, the comparisons between the levels of experiences with this concept showed that the ratio is high. On the contrary, informing family and institutions, and the measures taken were low while the expectations related to measures that need to be taken are high.


Keywords: Mobbing, cyber-mobbing, cyber-attacks

Makale Geliş Tarihi: 01.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 10.06.2020

*) Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü (eposta: oguzhan.ekinci@erzurum.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-1872-2496>

**) Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Sarıkamış Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü (eposta: seda.yildirim@kafkas.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-4438-2445>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Giriş

90'lı yıllardan itibaren iletişim ve bilişim teknolojileri alanındaki gelişmeler, hızlı bir veri aktarımı oluşturularak insanları tek bir ağ içinde bütünleştirmiştir. Bilgisayar teknolojilerinin oluşturduğu bu sanal uzay, kullanıcılara bir dizi yapay/dijital dünyalara dahil olmalarına imkan sunmuş ve burada farklı deneyimler yaşamalarını sağlamıştır (Kayabaşı 2005: 152). İnsanlara farklı zaman ve mekanlardan küresel ağlara erişim imkânı sunan bu yeni teknolojiler, kişiyi her yerde ve zamanda erişilebilir bir duruma getirmiştir (Castells, 2005; Katzer ve Catarina, 2016; Hoffmann, 2016). İnsanlara iletişim, eğlence, bilgi ve yaratıcılık bağlamında çeşitli imkanlar sunan internet erişimli mobil cihazlar, günlük yaşamın giderek çevrimiçileşmesine neden olmuştur. Mailinglisteleri, video konferanslar, message boardlar, NewsGroups, Chat odaları, Youtube, Facebook, Second Life, Twitter, Periscope, Instagram, VRSE, Orbulus, Seene, Jaunt VR, InCell VR, RYOT VR, Virtual Racing gibi farklı uygulama ve MUD'larla her geçen gün geliştirilen bu dijital dünya, kullanıcılara sadece eğlenceli vakit geçirmelerini değil, aynı zamanda gerçek dünyanın yanı sıra ikinci bir yaşam hissini de aşılamaktadır. Bu bağlamda insanlar, gerçekliği ikame etmeye çalışan bu yapay dünyanın sunduğu imkanlarla kendilerine "ikinci bir ben" üretmekte, yeni yapay kimlikler oluşturmakta, sanal topluluklara üye olma gibi yeni ilişki biçimlerine ve toplumsallaşmalara dahil olmaktadır (Toprak vd., 2009:105; Turkle, 1995: 9-10, 179, 224; Grell vd., 2010: 8). Bu durum, geleneksel toplumsal ilişkiler için geçerli olan yaş, köken, cinsiyet, soydaşlık gibi eski toplumsal ilişki biçimlerinin alışlagelen anlamlarını dönüştürmüş ve insanların bireysel tercihlerine göre farklı sanal grup ve topluluklarda kendilerini yeniden tanımlamalarına neden olmuştur (Ekinci ve Yıldırım 2018: 25).

İnsanları kuşatan bu dijital teknolojiler, günümüzde çoğu insanın adeta bir parçasıymış gibi ihtiyaca dönüşmüştür. Özellikle genç nesiller, bu dijital dünyalardaki kimliklerini hayatlarının önemli bir parçası olarak görmekteler. Ancak dijital medyanın kullanımı ne kadar kolaysa, onu kötüye kullanmak da o kadar kolaydır. Bu bakımdan iletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte gerçek dünyadaki sorun ve tehlikelerin benzerleri sanal uzaya aktarılmıştır. Ağa taşınan bu sorun ve tehlikelerden biri de geleneksel mobbingin yeni biçim ve tezahürleridir. Son yıllarda kamusal ve özel alanlarda, odaklanılmış, zarar verici, negatif bir iletişim biçimi olarak çokça gündeme gelen mobbing , kasıtlı olarak hedef haline getirilen, bir ya da daha fazla kişiden, bir ya da daha fazla kişiye yönelen, sık sık ve uzun zamanda gerçekleştirilen, buna maruz kalan kişilerin bu eylemlere karşı kendini korumada zorluk çektiği, sistematik bir şekilde uygulanan aşağılayıcı, tahkir edici, bezdirici, taciz edici söz ve davranışlardır (Yıldırım ve Ekinci 2019: 11; Einarsen ve Skogstad 1996: 187-191; Yücedürk ve Öke 2005: 62).

Uzun bir döneme yayılan ve sıkça tekrar edilen bu tür aşağılayıcı tutum ve davranışlar, hedef seçilen kişi veya kişilerin ciddi ruhsal, psikosomatik ve sosyal rahatsızlıklar yaşamalarına hatta intihar etmelerine neden olmaktadır (Tiyek, 2011: 115, Wachs, 2009: 1-15). Kabaca internet ortamında gerçekleşen tacizler olarak tanımlanan siber mobbing olgusu ise internet ortamında kişiyi veya kişileri taciz ve tahkir etmek,

onların hakkında söylentiler oluşturmak ya da yaymak, utanç verici yahut çok samimi fotoğraf ve videolarını yayınlamak ve şiddet içerikli paylaşımlar yapmaktır (BDC, 2017; Gradinger vd., 2010; AJS, 2019). İşyerlerinde, okullarda ve bilhassa ergenlerin özel ortamlarında giderek kalıcı bir sorun olmaya başlayan siber mobbing durumlarında hızlı hareket etmek çok önemlidir. Çünkü bir defa ağda olan, çok hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılabilir. Birçok mağdur çaresiz ve bunalmış bir vaziyette olup, nereye gideceğini, kime başvuracağını ve kendisini nasıl savunacağını bilmemektedir. Bu nedenle kavramın, bilinirliğini, sebeplerini ve tedbirleri ortaya koymak önemlidir.

II. Kavramsal Çerçeve

Sosyal bilimlerin bilindik sorunu olan kavram muğlaklığı siber mobbing için de geçerlidir. Siber mobbing ile ilgili üzerinde mutabık olunan genel geçer bir tanım yoktur. Ekseriyetle geleneksel mobbingden hareketle bir tanım geliştirilmeye çalışılmıştır. Kavram, literatürde çoğunlukla geleneksel mobbingin web siteleri, sosyal paylaşım platformları, e-mail, cep telefonları gibi internet ve mobil aygıtlar üzerinden, yani aygıtlar aracılığıyla insanların hakarete uğramaları, taciz yahut tehdit edilmeleridir (Robertz vd., 2016: 32). Bu bağlamda siber mobbing, geleneksel mobbingin e-mail, chat, Instant Messaging System adı verilen (ICQ ya da MSN vb.) ya da cep telefonları gibi yeni iletişim ve bilişim teknolojileriyle gerçekleştirilen taciz, hakaret, yalan, iftira yahut tehditlerdir (Jäger vd., 2007: 8). Siber mobbingin en sık görülen tezahürleri aşığıdaki şekilde özetlenebilir (Königs, 2017: 414; Kratzer ve Fetchenhauer, 2007: 123-131; Hilgers, 2009: 139-156);

-Taciz: Sms, e-posta yoluyla gönderilen rahatsız edici mesajların yanı sıra sosyal ağlardaki hakaretler de bu sınıfa girmektedir. Rahatsız edici veya istenmeyen içeriklere sahip (videolar, resimler, virüsler gibi) iletiler, mağdura gönderilebildiği gibi mağdur adına başkalarına da gönderilmektedir.

-Teşhir ya da ifşa etme: Siber mobbingi stresli yapan özelliklerden biri de mağdurla ilgili birtakım mahrem bilgilerin ifşa edilmesi ve yayınlanmasıdır. Bu bilgiler her zaman yalan olarak algılanmadığı için mağduru töhmet altında bırakmaktadır.

-Karalama ve itibar zedelenmesi: Teşhire benzemektedir, fakat burada tahkir edici beyanlar belli bir gerçekliğe dayanmaktadır. Bu, manipüle edilmiş fotoğrafları ve yalan haberi ve e-postaları da kapsamaktadır. Mağdur genellikle bu durumdan habersizdir ya da sonradan sınıf veya iş arkadaşları ya da üçüncü kişilerin konu hakkında konuşmalarıyla durumdan haberdar olmaktadır. Özellikle sahte hesaplar ya da mağdurun ele geçirilen hesabı üzerinden (kimlik hırsızlığı) yapıldığında durumun vehameti artar.

-Aşağılama: Bu siber mobbing türünde fail çoğunlukla mağdurun doğrudan tepkisini görmekle ilgilenir. Çevrimiçi alanda yaygınlaşan "Happy-Slapping-Videos" (mutlu tokatlama videoları) adı verilen eylemler buna örnek verilebilir. Bunlar, zayıf insanların dövüldüğü ve bunun cep telefonu kamerasıyla kaydedilip internet üzerinden yayımlandığı videolardır. Manipüle edilen fotoğraf ya da mağdurun çıplak resimleri veya videoları ("intikam pornosu") da siber mobbing türüne girmektedir. İnternetteki forumlar veya

topluluklarda herhangi bir kontrol mekanizması olmadığı için mağdur bu tür yorum ve mesajların yayınlanması karşısında çoğu zaman savunmasızdır. Başka bir varyasyonu da sosyal ağlarda veya başka platformalarda oluşan “nefret grupları”dır. Bunlar hedef tahtası haline getirilen belirli kişi veya gruplara yöneliktir ve çoğu zaman ilgili kişinin erişimine kapalıdır.

-Tehdit: Bu agresif siber mobbing türü, her zaman bir kişiyi doğrudan hedef alır, ancak çoğu zaman isimsiz veya sahte bir hesap üzerinden gerçekleştirilir. Tehditlerin içeriği, fiziksel saldırılardan başlamak kaydıyla, mal varlığına zarar verme ve hatta itibara kastetmeye varana kadar her şeyi içerebilmektedir. Ölüm tehditlerini de kapsayan bu siber mobbing türü, yabancı e-posta, messenger hesapları veya Facebook profilleri üzerinden işletilmektedir. Bu profillerin ve hesapların asıl sahipleri de böylece alakası olmadıkları bir konunun içine çekilirler.

Bilgisayar ve internetle haşır neşir olmayan yetişkinler, Web 2.0 ile birlikte ortaya çıkan yeni kavram ve olgulara yabancı oldukları kadar, bu dijital teknolojilerin getirdikleri yeni tehlikeler karşısında farkındalıkları daha zayıftır. Ancak siber mobbing, her ne kadar yetişkinleri de ilgilendiren bir konu olsa da daha çok ergen ve gençler arasında sık görülmekte ve bunlar için birtakım kalıcı sosyal sorunlara sebep olmaktadır (Fawzi, 2009: 33; Buendnis-Gegen-Cybermobbing, 2017). Siber mobbingden söz edilebilmesi için temel kıstas, bir kişi veya gruba zarar verme niyetinin varolmasıdır. Bazen bir kerelik olaylar bile siber mobbing olarak kabul edilmektedir. Pratikte bu tür olayları önleme çalışmaları için olayların tanımı gereği siber mobbing olup olmadıkları bazen önemli olmayabilir. Her türlü önlem alma çalışmaları, gençlerin davranışlarının ve internetteki etkilerinin farkında olmalarını sağlar. Bu durum, bir kereye mahsus gerçekleşen olayların yanı sıra kasıtsız olarak gerçekleşen zarar verme davranışını da içermektedir (AJS, 2019).

Ancak siber mobbing, birçok açıdan geleneksel mobbingden farklıdır. Onu farklı kılan en önemli özellik, geleneksel mobbing gerçek ortamlarda cereyan ederken siber mobbing, adından da anlaşılacağı üzere, virtüel yani sanal bir ortamda cereyan etmektedir. Ayrıca siber mobbing uygulayan kişi yani fail, bu mobbing türünü gerçekleştirebilmek için internet erişimine sahip olan teknolojik aygıtlara ihtiyaç duymaktadır. Analog dünyada gerçekleşen geleneksel mobbingde sözlü taciz, tutum, davranış ve hareketler mevcutken; dijital dünyada gerçekleşen siber mobbingde ise tutum, davranış, jest ve mimiklerin yerini yazılı (non verbal) yahut görsel materyaller (fotoğraf ve videolar vs.) almaktadır. Dijital dünyada gerçekleşen siber mobbingde mağdurun doğrudan tepkileri (yüzünün kızarması gibi) söz konusu değildir (Förster, 2013; Willard, 2007). Siber mobbingi geleneksel mobbingden ayırtıran diğer bir önemli karakteristik özellik de failin görünmezliği/bilinmemezliğidir. Fail ve mağdur birbirini görmediği ve aralarında doğrudan bir temas ya da geribildirim (feedback) söz konusu olmadığı için kurbanın taciz karşısındaki reaksiyonları bilinmemektedir. Yüz yüze ilişkisi olmadığı için fail, mağdurun acı çektiğini görmemekte ve belki mağdurun lehine sonuçlar doğurabilecek empati geliştirmesini önlemektedir (Fawzi, 2009: 33-34) Fiziksel temasın olmaması, geleneksel mobbing için geçerli olan etki-tepki bağlamı, fiziksel

üstünlük, giyim-kuşam, ırksal köken, toplumsal statü gibi hususların siber mobbingte fazla bir rol oynamamasına neden olmaktadır (Sahit, 2016: 26). Bu özellik, aynı zamanda Nickname, Fake-profil, Impersonation, Nicknapping yoluyla failin anonimlik içerisinde hareket etmesini sağlamakta; kurban, maruz kaldığı mobbingin kim yahut kimler tarafından gerçekleştirildiğini bil(e)memektedir (Fawzi, 2009: 34). Geleneksel mobbinge göre siber mobbing izleyicilerinin de gizlilik/anonimlik içerisinde olmaları, mobbing olgusuna müdahale edilmesini zorlaştırmaktadır. Buna karşın siber mobbingin yayılma hızı ve düzeyi geleneksel mobbingden daha büyüktür. Siber mobbing olayına tanıklık eden izleyici sayısı çok hızlı bir sürede kitlelere ulaşabilmektedir (Sahit, 2016: 28; Nayla, 2009). Bu açıdan daha tahripkâr olan siber mobbingde, hakaretler; söylentiler ve aşağılamalar, dijital aygıtların sundukarı imkanlar sayesinde çok kısa sürede milyonlarca kişiye ulaştırabilmektedir. Mağdur, geleneksel mobbingdeki gibi tacize engel olamamakta ve bunun yayılmasını önleyememektedir. Siber mobbingin zamansız ve mekânsız bir düzlemde gerçekleşiyor olması, mağdura sığınılacak ya da kaçılacak bir yer ve zaman bırakmamaktadır. Örneğin; 15 yaşındaki Kanadalı bir genç, Star Wars serisinin kahramanı Darth Maul'u taklit ederken kendini videoya çeker. Sınıf arkadaşları bu videoyu bulur ve kazaa.com adlı internet sitesinde izinsiz olarak yayınlar ve kısa sürede dünyaya yayılır. 900 milyondan fazla izleyici, “Star Wars Kid” adını verdikleri çocukla eğlenir (Kayapalı ve Ekinci, 2019: 298). Bu mağduriyeti sebebiyle okuduğu okulda ya da yaşadığı beldede rahatça hareket edemeyen bu çocuk The Global and Mail adlı Kanada gazetesinin kendisiyle yaptığı bir röportajda içinde bulunduğu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Star-Wars-Kid diye bağırın biri ya da birileri muhakkak çıkıyordu. Bu durum, benim için dayanılmazdı.” (Hillenbrand, 2003).

Genellikle failer ve onlara destek çıkanlar, davranışlarının ilgili kişi ya da kişiler için zarar verici nitelikte olduğunu farkında değildirler. Siber mobbingde bu zarar, kişinin olayları öznel olarak ne kadar stresli hissettiğine bağlıdır. Ancak bir eylemin siber mobbing, yaşa özgü tutum ve davranış olmadığını gösteren birtakım göstergeler vardır. Geleneksel mobbing için de geçerli olan bu göstergelerden bazıları şunlardır: taciz içerikli tutum ve davranışların çok defa tekrarlanması, sistematik olarak ve uzun süre boyunca işleniyor olması, bu taciz eyleminin başkaları tarafından destekleniyor olması ve fail ile mağdur arasında belli bir güç dengesizliğinin söz konusu olmasıdır. Burada başka bir önemli hususta siber mobbing olgusunun hangi şekillerde gerçekleştiğidir. Alan yazında sıkça karşılaşılan siber mobbing biçimlerini kısaca şu şekilde açıklayabiliriz (AJS, 2019; Vandebosch ve Cleemput, 2009: 1352; Katzer ve Fetchenhauer, 2007: 123-138);

-Doğrudan hakaret, tehdit, rahatsız edici ya da nefret içerikli mesaj ve yazışmalar.

-İnternet (Web 2.0) üzerinden web sitelerinde veya diğer kamuya açık platformlarında hakaretler, tehditler, nefret mesajları ve tacizler.

-Sosyal ağlarda, web sitelerinde veya kamuya açık diğer platformlarında kişisel sınırları ifşa etmek yahut söylentiler yaymak.

-Kavga veya şiddet içerikli video çekip yayınlamak.

-Utanç verici veya özel, çok samimi fotoğraf ve videoları internette yayınlamak

-Kişi ya da kişilerin fotoğraflarını manipüle etmek ve yayınlamak.

-Mağdurları özel bilgilerini veya çok samimi fotoğraf ve videolarını kullanarak şantaj yapmak ve bunları yayınlamak.

-Birinin ya da birilerinin çevrimiçi hesaplarına erişim sağlamak ve bunlar üzerinden o kişi ya da kişileri zor duruma düşürecek mesajlar göndermek veya aşağılayacak yayınlar yapmak.

-Biri ya da birilerinin adına sahte profiller veya çevrimiçi hesaplar oluşturmak ve bu sahte hesaplar üzerinden aşağılayıcı ve utanç verici paylaşımlar yapmak.

-Birini ya da birilerini çevrimiçi topluluklardan, gruplardan veya forumlardan dışlamak.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle siber mobbing olgusu daha detaylı bir şekilde şöyle tanımlanabilir: Siber mobbing, “şantaj, kişisel sınırları ifşa etmek, iftira etmek, söylentiler yaymak, şiddet içerikli videolar yayınlamak (Happy-Slapping), utanç verici veya mahrem fotoğraf ve videoları internette yayınlamak, başkasına ait fotoğrafları manipüle ederek paylaşmak, başkasının çevrimiçi hesaplarına erişim sağlamak (şifre hırsızlığı) ve bunlar üzerinden o kişi yahut kişileri olumsuz etkileyecek/dezavantajlı duruma düşürecek mesajlar göndermek veya aşağılayıcı yayınlar yapmak, başkası adına sahte profil veya çevrimiçi hesaplar oluşturmak ve bunlar üzerinden aşağılayıcı içerikte yayınlar yapmak, kişi/kişileri çevrimiçi topluluklardan, gruplardan veya forumlardan dışlamak, kişiyi sosyal medya platformlarında yahut sosyal medya hesaplarında araştırmak/gözetlemek/paylaşımlarını incelemek (stalklamak) ve kişinin özel bilgilerini/hesap bilgilerini ele geçirerek onu ifşa etmek ya da onun adına alım-satım yapmaktır (doxxing) (Eberhard ve Fehlau, 2012; Kayapalı ve Ekinci, 2019: 296).

Siber mobbingin nedenleri ve onu tetikleyici unsurlar, geleneksel mobbingten ve diğer fiziksel veya psikolojik şiddet biçimlerinden farklılık arz etmektedir. Siber mobbing olgusunu daha iyi kavrayabilmek için bu sebepler bütünü yakından analiz edilmelidir. Fakat böyle bir analiz çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için burada sadece kısaca değinmekle yetineceğiz. İnsanlar genellikle kendi statüsünü yükseltmek için başkalarını aşağıya çekmeye ya da aşağılamaya çalışabilir. Böyle bir davranışa şahit olanlar aşağılanan gruptan kaçmak için kendilerini güçlünün, bu durumda failin tarafına geçebilirler. Sanal mobbingin doğrudan mağdurun karakteristik yapısıyla ilgili birtakım özel nedenleri de olabilir. Geleneksel mobbingde karşımıza çokça çıkan kırılma ya da duygusal kişilik yapıları mobbingi teşvik edici niteliklere sahiptir. Benzer durum siber mobbing için de geçerlidir. Bunun yanı sıra duygusal rezosansları çok yüksek olan arkadaşlık bağlarının sonra ermesi de siber mobbingin nedenleri arasında yer almaktadır. Failler, intikam alma güdüsüyle bir zamanlar samimi oldukları eski arkadaşlarının çok özel bilgilerini, fotoğraf ya da videolarını internette paylaşabilirler. Bunun haricinde failin mağdur karşısında aşağılık kompleksine sahip olması da söz konusudur. Mağdurun bu durumdan haberdar olmaması, onun mağduriyetini engellemez. Örneğin, bir

öğrencinin derslerinin kötü olması, internet ortamında öğretmeniyle ilgili iftira ve hakaret içerikli paylaşımlar yapmasına neden olabilir. Siber mobbingin kültürel çatışmalardan, dinsel tutum ve inançlardan, bir grup/sınıf/iş ortamında var olan gerilimlerin sanal uzaya taşınması ya da bazen can sıkıntısından dolayı sınıf arkadaşının internet ortamındaki fotoğrafına olumsuz yorum yapmaktan kaynaklanabilir. Bunlar zamanla daha büyük anlaşmazlıklara ve nefretlere dönüşebilir. Görüldüğü gibi siber mobbingin nedenleri ya da onu tetikleyici unsurlar çok farklı olabilir. Uzun bir döneme yayılan bu saldırılar, sonuçta rahatsız edici iletişim ve empati eksikliğinin bir ifadesidir ve çoğu zaman failer, ne kadar incitici olabileceklerinin farkında değildirler (Saferinternet, 2019). Uzmanlar, siber mobbingin sebepleri olarak yalnızca internet ortamının ve sağladığı olanakların suçlu olarak lanse edilmesine ve internetin hedef gösterilmesine karşı çıkmaktadır. Onlara göre siber mobbing, toplumsal değerler sistemindeki değişim ve dönüşümlerin bir neticesidir. Özellikle ergen ve gençler arasında yaygınlaşan ahlaki dejenerasyonlar ki bunlar, zaten o çağdaki insanlarda daha az gelişmiştir, gittikçe kendisini toplumsal hayatta belirgin kılan egosantrizm siber mobbingin en önemli sebebi hatta sonucudur. Ebeveynler, gençlerin sanal ortamda ne yaptıklarıyla ilgilenmemekte ve haliyle sanal ortamın karanlıkta kalan yönlerini bilmemektedirler. Ebeveynler, çocukları için internet ortamının ne kadar önemli ve öncelikli olduğunu bilmediklerinden dolayı gençlerin içinde yaşadıkları, sosyal ilişkiler kurdukları ve geliştirdikleri bu dünyaya yabancıdırlar. Bu bağlamda uzmanlar, siber mobbinge etki eden faktörleri kısaca sıralamışlardır (Jäger vd., 2008: 37-38):

-Genetik faktörler; agresif bir karaktere sahip olma,

-Eğitim tarzı; kişinin aile ortamında otoriter ya da müsahamakar bir eğitim almış olması,

-Ailevi diğer değişkenler; kişinin sosyo-ekonomik statüsü ve çocuğun şiddet içermeyen bir ortamda büyümesi,

-Akran grupları; kişinin şiddet ve saldırganlığa meyleden akran gruplarına mensup olması,

-Çevresel faktörler; okul ortamı ve arkadaşlık ilişkileri gibi bağlamsal etkenler,

-Cinsiyet farklılıkları; grup içerisinde cinsellik bağlamında oluşturulan imaj ve imgeler,

-İş, okul ya da sınıfta mobbinge zemin hazırlayan gruplaşmaların oluşması,

-Kişisel faktörler; uygulayıcı ya da mağdur pozisyonuna uygun karakteristik özelliklere sahip olunmasıdır.

III. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişimi özellikle de mobil hale gelmesi, gündelik hayatın dönüşüm geçirerek dijitalleşmesine neden olmuştur. Birçok kavram/olgu ve sorunun ortaya çıkmasına neden olan bu dönüşümler, son yılların en popüler

konularından biri olan mobbing olgusunun dijital dünyaya aktarılmasına ve böylece siber mobbing olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar siber mobbing geleneksel mobbing ile birçok benzer yöne sahip olsa da bazı özellikleri itibariyle geleneksel mobbingten farklıdır. Siber mobbing, 7/24 gerçekleşebilir, geleneksel mobbing biçimlerinin aksine ortamın terk edilmesiyle birlikte sona ermez, gizlilik içinde kalmaz ve tek bir tıklamayla kısa sürede tüm dünyaya yayılabilir, bazı durumlarda gerçek hayattaki mobbingin bir uzantısı olabilir, yalnızca mağdurları değil, cezai sonuçlar doğurması gibi failleri de yıpratır. Bunların yanı sıra siber mobbingte katılımcıların rolleri bazen değişebilir ya da saldırı-karşı saldırı şeklinde tekrarlanabilir, böylece failin mağdur olma durumu söz konusu olabilir. Sosyal medyanın yaygın kullanımıyla dünyada yeni yeni araştırılan bu kavramın Türkiye'deki bilinirliği oldukça düşüktür. Dolayısıyla bu çalışmada kavramın ve ilgili terimlerin bilinirliğini ortaya çıkarmak ve kadın öğrencilerin mobbing ve siber mobbinge karşılaşma düzeylerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Ayrıca kavramların sebeplerini, alınan tedbirleri ve beklentileri ortaya koymakta amaçlanmıştır.

IV. Yöntem

A. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışma Erzurum İlinde eğitim alan kadın üniversite öğrencilerinin kaldığı devlet yurtlarında yapılmıştır. Araştırmaya 568 öğrenci katılmıştır ve anket tekniğiyle veri toplanmıştır. Araştırma yapılmadan önce Erzurum Teknik Üniversitesinden 5/1 numaralı Yayın Etik Kurulu onayı alınmıştır. Öğrencilere 650 anket formu dağıtılmış, hatalı girişler ve eksik olan anketler elendikten sonra 568 anket analize tabi tutulmuştur.

B. Ölçüm Aracı

Almanya'da uygulanan bir siber mobbing ölçeğinden faydalanılarak (Buendnis-Gegen-Cybermobbing, 2014) Türkçe bir siber mobbing ölçeği geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliği ve güvenilirliği uygundur. Kayapalı ve Ekinci'nin 2019 yılında 637 kişi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu çalışmada da belirtildiği gibi belirlenen değişkenlere göre ölçek dört ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde demografik sorularla bireysel farklılıklar ortaya konulmuştur. İkinci kısımda mobbing ve siber mobbing gibi kavramların bilinirliği, karşılaşılma düzeyi, nerede karşılaşıldığı ve uygulayıcıların kimler olduğuna ilişkin genel profilin çıkarılabilmesi için sorular sorulmuştur. Üçüncü kısımda kıyaslama yapabilmek için mobbinge uğrama biçimi ve sıklığına ilişkin sorular sorulmuştur. Son kısımda ise esas olarak amaç edinilen siber mobbinge ve alt boyutlarına ilişkin sorular mevcuttur. Bu alt boyutlardan ilki siber mobbingin biçimi ve sıklığı 13 soru 5'li Likert tipi şeklinde, asla, aylık, ayda birkaç kez, haftalık, günlük şeklindedir. Diğerleri siber mobbinge karşı verilen tepki olarak arkadaş ve aile bilgilendirme 3 soru, siber mobbinge karşı verilen tepki olarak kurumları bilgilendirme 4 soru, siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler dışsal ve içsel sebepler 13 soru, siber mobbingin etkileri 13 soru, siber mobbingi önleyici tedbirler 7 soru ve son olarak siber mobbingin önlenmesi için beklentiler 10 soru olarak belirlenmiştir. Bunlar ise 5'li Likert tipinde

kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum şeklindedir.

V. Analiz ve Bulgular

Tablo 1’de araştırmaya katılan çalışanlarla ilgili demografik bilgiler sunulmuştur.

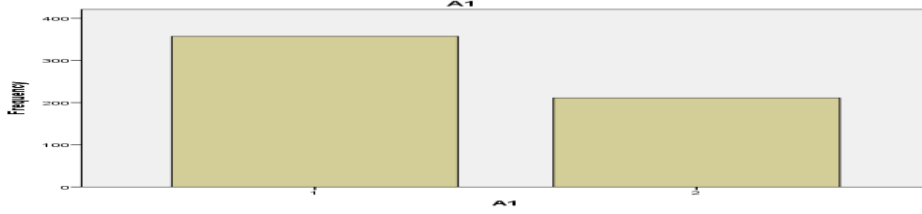
ÖZELLİK		f	(%)	ÖZELLİK		f	(%)
Yaş	18-25	526	92,70	Cinsiyet	Kadın	568	100
	26-35	41	7,28		Erkek	0	0
	35 ve üzeri	1	0,02	Eğitim	Önlisans	77	13,55
Medeni Durum	Evli	13	2,3		Lisans	459	80,8
	Bekâr	555	97,7		Lisansüstü	32	5,65
Gelir Düzeyiniz				500-1.000	401	70,6	
				1.001-1.500	94	16,5	
				1.501-2.000	48	8,5	
				2.001 ve üzeri	25	4,4	

Tablo 1’e göre araştırmaya katılanların % 92,7’si 18-25 yaş arasında, % 7,28’i 26-35 yaş aralığında, % 0,02’si 35 yaş üzerindedir. Araştırmaya katılanların % 100 kadındır. Katılımcıların, % 13,55’i ön lisans, % 80,8’i lisans ve % 5,65’i lisansüstü düzeyde eğitim almaktadır. Katılımcıların % 70,6’sı 500-1000 TL gelir aralığında, % 16,5’i 1.001-1.500 TL gelir aralığında, % 8,5’i 1.501-2.000 TL gelir aralığında ve % 4,4’ü 2.001 TL ve üzeri gelir aralığındadır. Son olarak katılımcıların % 97,7’si bekâr iken % 2,3’ü evlidir. Araştırmanın yurtdışında kalan kadın öğrenciler üzerinde yapıldığı düşünüldüğünde demografik analiz- sonuçları beklenen düzeydedir. Yani araştırmaya katılanların hepsi kadın ve büyük bir çoğunluğu bekâr, 18-25 yaş aralığında, lisans eğitimi alan ve 500-1.000TL arasında gelire sahip kişilerdir.

A. Mobbing ile İlişkili Kavramların Bilinirliği

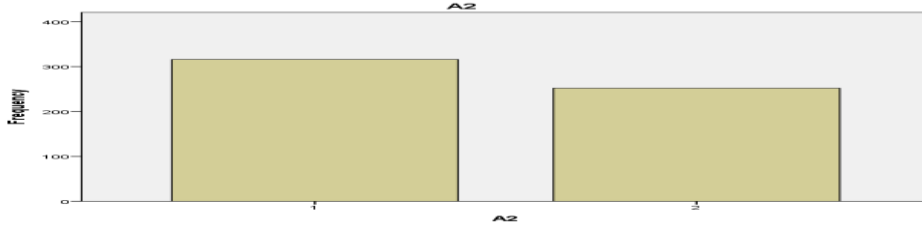
Aşağıdaki grafiklerde siber mobbing ile ilgili kavramlara ait istatistikler sırasıyla verilmiştir.

Aşağıdaki kavramlar size tanıdık geliyor mu? 1:Evvet – 2:Hayır



Şekil 1: Mobbing Kavramının Bilinirliği

Katılımcıların % 62,9'u "mobbing" kavramını bildiğini belirtirken % 37,1'i kavramın ne olduğunu bilmemektedir.



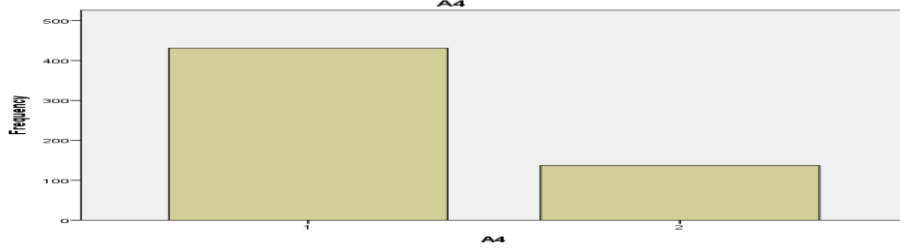
Şekil 2: Siber Mobbing Kavramının Bilinirliği

Katılımcıların % 55,6'sı "siber mobbing" kavramını bildiğini belirtirken % 44,4'ü ise kavramın ne olduğunu bilmemektedir.



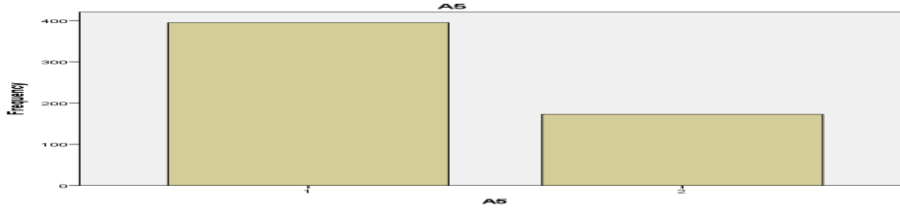
Şekil 3: Siber Stalking Kavramının Bilinirliği

Katılımcıların % 69'u "Siber Stalking" (sessizce izleme, stalklama) kavramını bildiğini belirtirken % 31'i ise kavramın ne olduğunu bilmemektedir.



Şekil 4: Siber Suç Kavramının Bilinirliği

Katılımcıların % 75,9'u "Siber Suç" kavramını bildiğini belirtirken % 24,1'i ise kavramın ne olduğunu bilmemektedir.

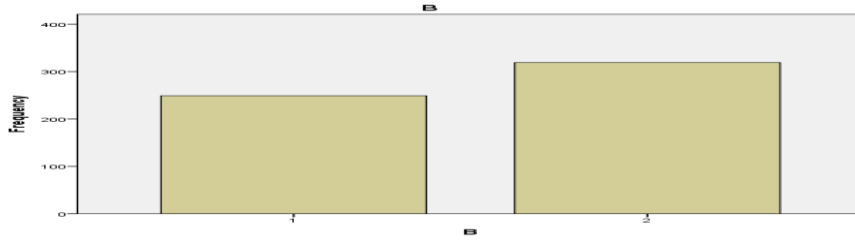


Şekil 5: Siber Cinsel Saldırı Kavramının Bilinirliği

Katılımcıların % 69,5'i "Siber Cinsel Saldırı" kavramını bildiğini belirtirken %30,5'i ise kavramın ne olduğunu bilmemektedir.

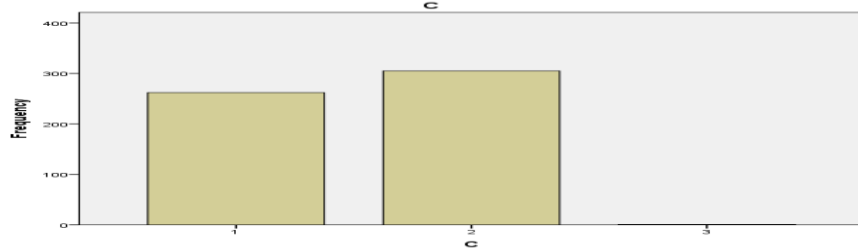
5.2. Mobbing ve Siber Mobbing ile Karşılaşılma Süreleri

Yukarıdaki sorulardan sonra katılımcılara "mobbing" ve "siber mobbing" tanımları verilmiş ve ardından kavramlarla karşılaşma düzeyleri sorulmuştur. İstatistikleri aşağıda verilmiştir.



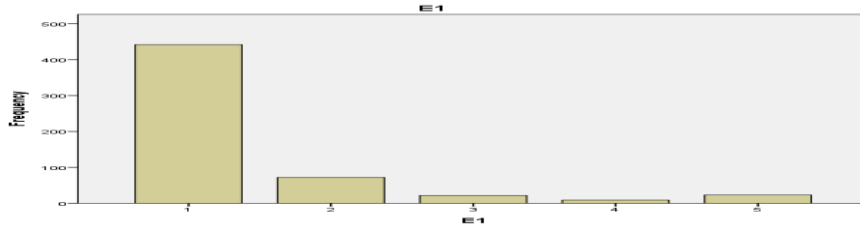
Şekil 6: Mobbing İle Karşılaşma Düzeyi

Katılımcıların % 43,8'i mobbingle karşılaşmamışken, % 56,2'si mobbingle karşılaşmıştır.



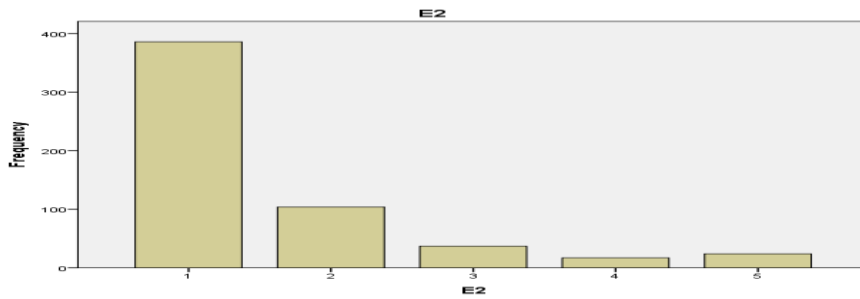
Şekil 7: Siber Mobbing İle Karşılaşma Düzeyi

Katılımcıların % 46,1'i siber mobbingle karşılaşmamışken, % 53,7'si siber mobbingle karşılaşmıştır. Kavramların bilinirliği ne kadar az olsa da kavramlar tanımlandıktan sonra birçok kişinin “mobbing” ve “siber mobbing” ile çeşitli yollarla karşılaştığı görülmektedir. Karşılaşanların, ne sıklıkla karşılaştığına dair istatistikler aşağıda verilmiştir.



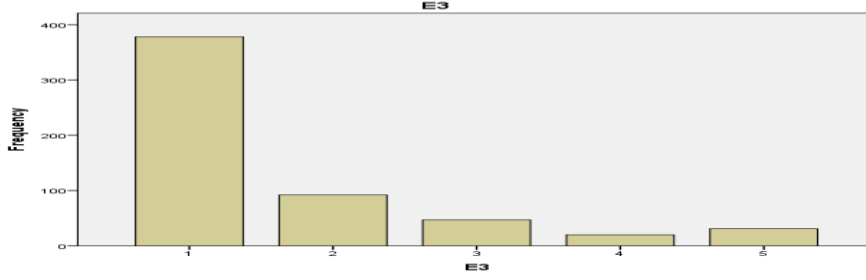
Şekil 8: Etkisiz İzleyici Olarak Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların % 77,8'i 1 aydan az süreyle, % 12,7'si 1-6 ay arası, % 3,9'u 6-12 ay arası, %1,6'sı 12-24 ay arası ve % 4'ü 24 aydan fazla süreyle etkisiz izleyici olarak “mobbing” veya “siber mobbing” ile karşılaşmıştır.



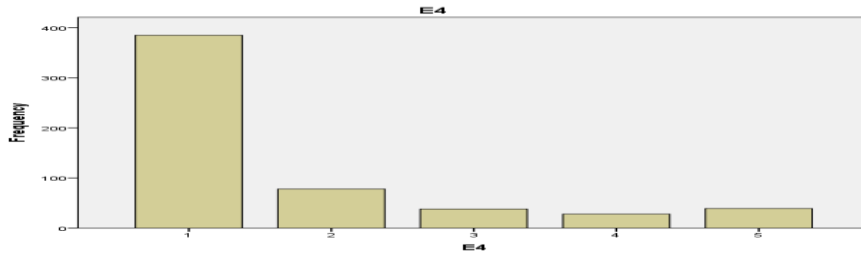
Şekil 9: Mağdura Acıyan İzleyici Olarak Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların % 68'i 1 aydan az süreyle, % 18,3'ü 1-6 ay arası, % 6,5'i 6-12 ay arası, % 3'ü 12-24 ay arası ve % 4,2'si 24 aydan fazla süreyle mağdura (mobbinge uğrayan kişi) acıyan izleyici olarak "mobbing" veya "siber mobbing" ile karşılaşmıştır.



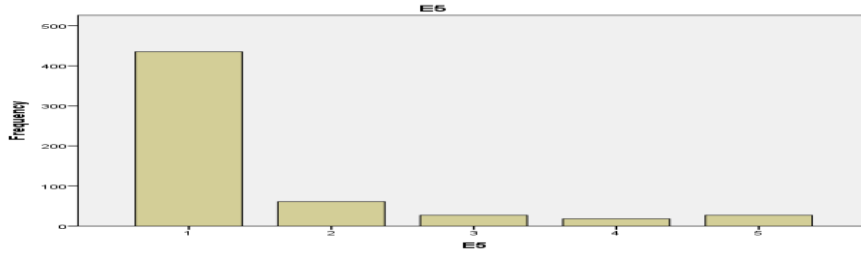
Şekil 10: Mağdurdan Yana Tavrı Alan İzleyici Olarak Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların % 66,5'i 1 aydan az süreyle, % 16,2'si 1-6 ay arası, % 8,3'ü 6-12 ay arası, % 3,5'i 12-24 ay arası ve % 5,5'i 24 aydan fazla süreyle mağdurdan yana tavır alan izleyici olarak "mobbing" veya "siber mobbing" ile karşılaşmıştır.



Şekil 11: Kurban Olarak Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

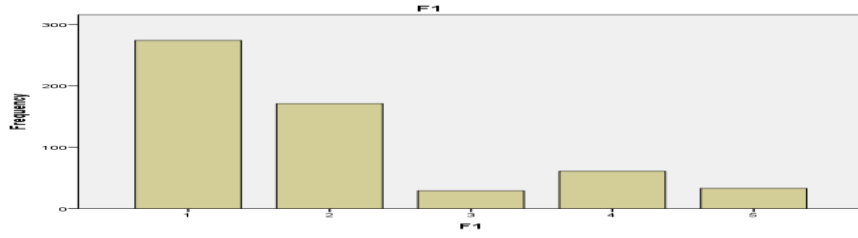
Katılımcıların % 67,8'i 1 aydan az süreyle, % 13,7'si 1-6 ay arası, % 6,7'si 6-12 ay arası, % 4,9'u 12-24 ay arası ve % 6,9'u 24 aydan fazla süreyle kurban olarak "mobbing" veya "siber mobbing" ile karşılaşmıştır.



Şekil 12: Uygulayıcı Olarak Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

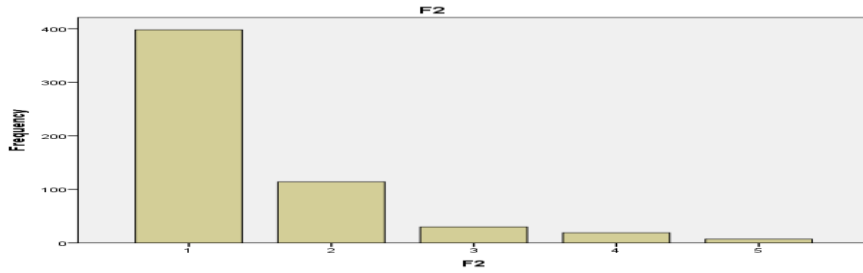
Katılımcıların % 76,6'sı 1 aydan az süreyle, % 10,7'si 1-6 ay arası, % 4,7'si 6-12 ay arası, % 3,2'si 12-24 ay arası ve % 4,8'i 24 aydan fazla süreyle uygulayıcı (mobbingi yapan kişi) olarak "mobbing" veya "siber mobbing" ile karşılaşmıştır.

5.3. Mobbing ve Siber Mobbing ile Karşılaşılma Yerleri



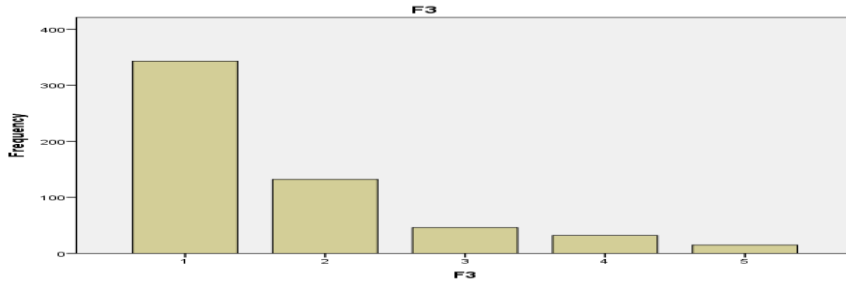
Şekil 13: Arkadaş Çevresinde Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların % 48,2'si asla, % 30,1'i nadiren, % 5,2'si kararsız, %10,7'si sıklıkla ve % 5,8'i çok sık olarak arkadaş çevresinde "mobbing" veya "siber mobbing" ile karşılaşmıştır.



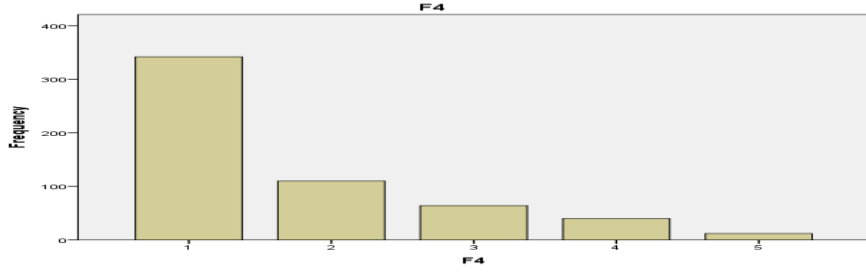
Şekil 14: Ailede Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların % 70,1'i asla, % 20,1'i nadiren, % 5,3'ü kararsız, %3,3'ü sıklıkla ve % 1,2'si çok sık olarak ailede "mobbing" veya "siber mobbing" ile karşılaşmıştır.



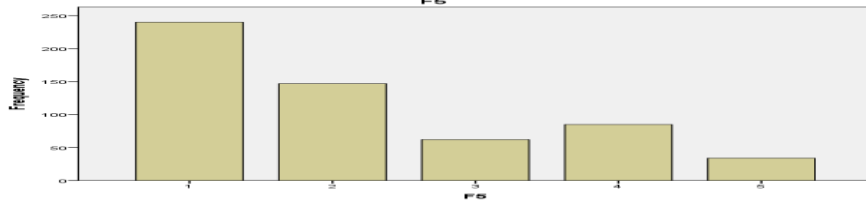
Şekil 15: Komşularda Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların % 60,4'ü asla, % 23,2'si nadiren, % 8,1'i kararsız, %5,6'sı sıklıkla ve % 2,6'sı çok sık olarak komşularda “mobbing” veya “siber mobbing” ile karşılaşmıştır.



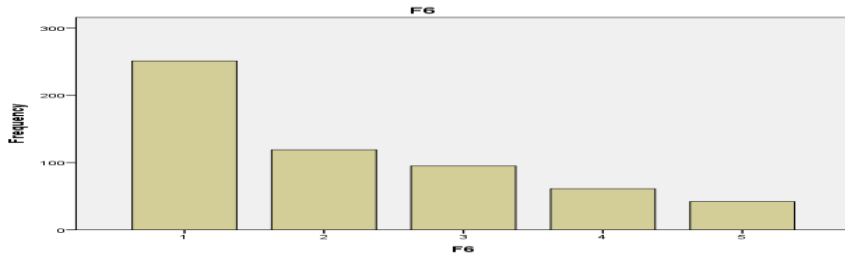
Şekil 16: Üye Olunan Klüp, Dernekte Ailede Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların %60,2'si asla, %19,4'ü nadiren, %11,3'ü kararsız, %7'si sıklıkla ve % 2,1'si çok sık olarak üye olunan dernek klüp' de “mobbing” veya “siber mobbing” ile karşılaşmıştır.



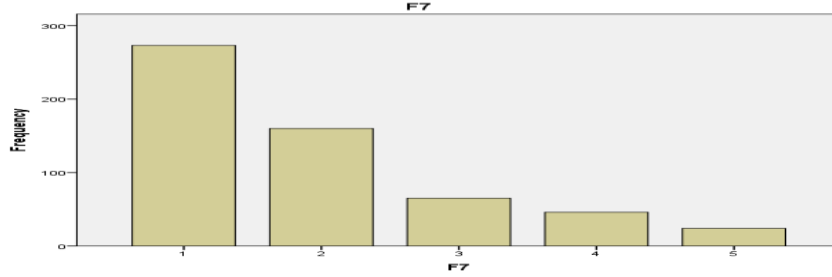
Şekil 17: Okulda Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların %42,3'ü asla, %25,9'u nadiren, %10,9'u kararsız, %15'i sıklıkla ve % 6'sı çok sık olarak okulda “mobbing” veya “siber mobbing” ile karşılaşmıştır.



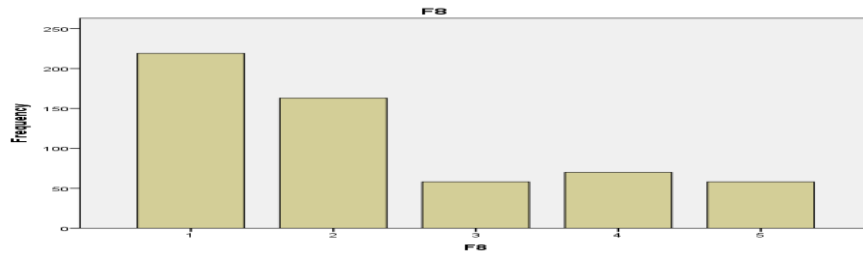
Şekil 18: Diğer Mecralarda Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların %44,2'si asla, %21'i nadiren, %16,7'si kararsız, %10,7'si sıklıkla ve % 7,4'ü çok sık olarak diğer ortamlarda “mobbing” veya “siber mobbing” ile karşılaşmıştır.



Şekil 19: Memleketimde veya Doğup Büyüdüğüm Şehirde Mobbing veya Siber Mobbing İle Karşılaşma

Katılımcıların %48,1'i asla, %28,2'si nadiren, %11,4'ü kararsız, %8,1'i sıklıkla ve % 4,2'si çok sık olarak memleketi veya doğup büyüdüğü şehirde “mobbing” veya “siber mobbing” ile karşılaşmıştır.

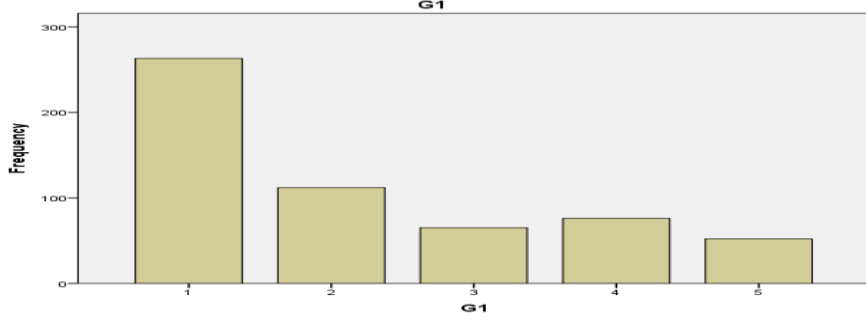


Şekil 20: Üniversite Okuduğum Şehirde Mobbing veya Siber Mobbing ile Karşılaşma

Katılımcıların %38,6'sı asla, %28,7'si nadiren, %10,2'si kararsız, %12,3'ü sıklıkla ve % 10,2'si çok sık olarak üniversite okuduğu şehirde “mobbing” veya “siber mobbing” ile karşılaşmıştır.

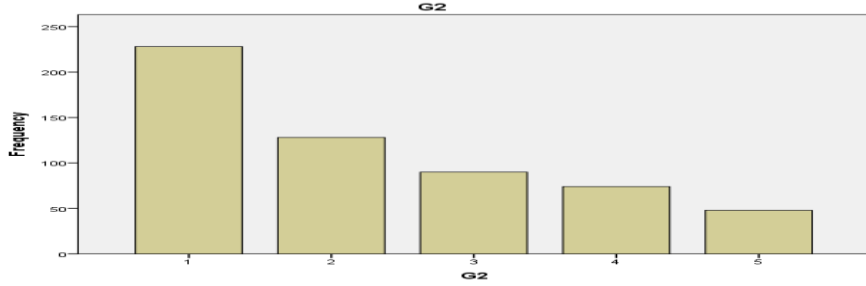
5.4. Mobbing veya Siber Mobbing Uygulayıcısının Kim Olduğu

Mobbing veya siber mobbing uygulayıcısının kim olduğuna ait istatistikî bilgiler aşağıda verilmiştir.



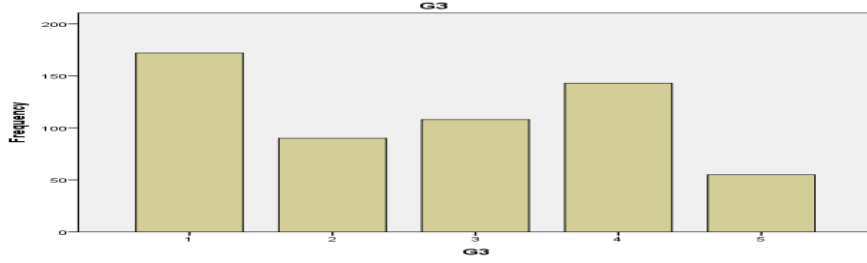
Şekil 21: Üst Pozisyondaki Bir Kişi Mobbing veya Siber Mobbing Uygular

“Üst pozisyondaki bir kişi (müdür, dekan, hoca, amir vs.)” ifadesine katılımcıların %40,1’i kesinlikle katılmıyorum, %22,5’i katılmıyorum, %15,8’i kararsızım, %13’ü katılıyorum ve % 8,5’i kesinlikle katılıyorum seçeneğini tercih etmiştir.



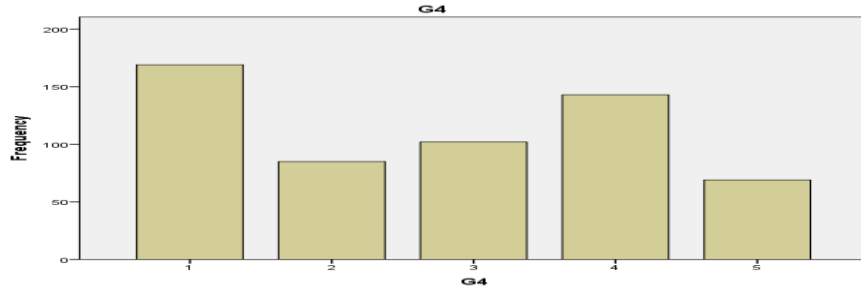
Şekil 22: Üst Pozisyondaki Birçok Kişi Mobbing veya Siber Mobbing Uygular

“Üst pozisyondaki birçok kişi” ifadesine katılımcıların %38,6’sı kesinlikle katılmıyorum, %28,7’si katılmıyorum, %10,2’si kararsızım, %12,3’ü katılıyorum ve % 10,2’si kesinlikle katılıyorum seçeneğini tercih etmiştir.



Şekil 23: Öğrenciler Mobbing veya Siber Mobbing Uygular

“öğrenciler” ifadesine katılımcıların %30,3’ü kesinlikle katılmıyorum, %15,8’i katılmıyorum, %19’u kararsızım, %25,2’si katılıyorum ve % 9,7’si kesinlikle katılıyorum seçeneğini tercih etmiştir.



Şekil 24: Diğer Kişiler Mobbing veya Siber Mobbing Uygular

“diğer kişiler” ifadesine katılımcıların %29,8’i kesinlikle katılmıyorum, %15’i katılmıyorum, %18’i kararsızım, %25,2’si katılıyorum ve % 12,1’i kesinlikle katılıyorum seçeneğini tercih etmiştir.

5.5. Mobbing ve Siber Mobbinge İlişkin Ortalamalar

Bulguların bu kısmında katılımcıların mobbing ve siber mobbinge ilişkin ifadelere katılım düzeyleri ve standart sapmaları verilecektir.

Tablo 1: Mobbing ve Siber Mobbing ifadelerine ilişkin Ortalama ve Standart Sapmalar

Madde No	İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
Karşılaşılan mobbingin biçimi ve sıklığı			

Madde 1	Dışlandım ve ötekileştirildim.	1,58	1,03
Madde 2	İğneleyici sözlere maruz kaldım ve alay konusu edildim.	1,66	1,02
Madde 3	Aciz gösterildim.	1,48	0,95
Madde 4	Kitlesele olarak haksız yere eleştirildim.	1,69	1,11
Madde 5	Fiziksel şiddet tehditleri aldım.	1,46	0,96
Madde 6	Okuldaki tutumum yanlış değerlendirildi.	1,63	1,06
Madde 7	Önemli bilgilerden mahrum bırakıldım.	1,60	1,07
Madde 8	Sözlü saldırılara maruz kaldım.	1,85	1,21
Madde 9	Hakkımda söylentiler yayıldı.	1,70	1,17
Madde 10	Okulla ilgili görevlerimi yerine getirmem engellendi.	1,50	1,02
Madde 11	Mobbingi önlemek için yaptığım girişimler engellendi.	1,51	1,04
Madde 12	Diğer eylem ve olaylara maruz kaldım.	1,63	1,65
Genel Ortalama		1,6075	1,1075
Karşılaşılan siber mobbingin biçimini ve sıklığı			
Madde 1	İnternette hakaret veya tacize maruz kaldım.	1,64	1,01
Madde 2	İnternette iftira ve söylentilere maruz kaldım.	1,51	0,95
Madde 3	İnternette benimle alay edildi ya da dalga geçildi.	1,39	0,85
Madde 4	İnternet üzerinden bana baskı veya şantaj yapıldı ya da tehdit edildim.	1,40	0,93
Madde 5	İnternet üzerinden rahatsız edici veya utanç verici fotoğraf ya da video gibi paylaşımlara maruz kaldım.	1,48	0,96
Madde 6	Benim adıma sahte profiller oluşturuldu.	1,63	1,04
Madde 7	Benimle temas kurulmak istendi veya istemediğim bir buluşmaya zorlandım.	1,50	0,96
Madde 8	E-posta veya mesajlarla sürekli tehdit edildim.	1,41	0,90
Madde 9	Sahte bir hesapla kandırmak istediler.	1,68	1,08

Madde 10	Sosyal medyadaki duvarımda, benimle dalga geçildi.	1,37	0,87
Madde 11	Sosyal medyada fotoğraflarımın altına aptalca ve hakaret edici şeyler yayınlandı.	1,39	0,89
Madde 12	İnternet üzerinden fiziksel şiddet veya ölüm tehditleri aldım.	1,38	0,92
Madde 13	İnternet üzerinden diğer eylem ve olaylara maruz kaldım.	1,58	1,06
Genel Ortalama		1,4892	0,9553
Siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Aile veya Arkadaş Bilgilendirme)			
Madde 1	Durumdan ailemi ve akrabalarımı haberdar ettim.	2,27	1,38
Madde 2	Çözüm için arkadaşlarımla fikir alışverişinde bulundum.	2,57	1,40
Madde 3	Arkadaşlarımı veya diğer öğrencileri bilgilendirdim	2,34	1,34
Genel Ortalama		2,3933	1,3733
Siber mobbinge karşı verilen tepki ve düzeyi (Kurum Bilgilendirme)			
Madde 1	Okul yöneticilerini bilgilendirdim.	2,04	1,19
Madde 2	Doktor veya danışma merkezinden yardım aldım.	1,85	1,13
Madde 3	Öğrenci işlerini veya sekreterliği bilgilendirdim.	1,92	1,19
Madde 4	Online yardım ve bilgi desteği aldım.	2,00	1,26
Genel Ortalama		1,9525	1,1925
Siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (Dışsal Sebepler)			
Madde 1	Haset veya kıskançlık nedeniyle	2,78	1,53
Madde 2	Okuldaki rekabetçi iklim nedeniyle	2,76	1,48
Madde 3	Okuldaki katı hiyerarşiler nedeniyle	2,57	1,41
Madde 4	Dış görünüşüm nedeniyle	2,47	1,41
Madde 5	İstenmeyen eleştirileri dile getirdiğim için	2,56	1,44
Madde 6	Başarısız performansım nedeniyle	2,46	1,43
Madde 7	Başarılı performansım nedeniyle	2,52	1,43

Genel Ortalama		2,5885	1,4471
Siber mobbingin uygulanmasına neden olan faktörler (İçsel Sebepler)			
Madde 1	Kişiliğim yüzünden	2,11	1,24
Madde 2	Sosyal uyum sorunlarım nedeniyle	2,16	1,29
Madde 3	Cinsellik nedeniyle	2,10	1,30
Madde 4	Dinsel nedenlerden	2,11	1,27
Madde 5	Irksal nedenlerden	2,09	1,29
Madde 6	Cinsel tercihim nedeniyle	1,94	1,26
Genel Ortalama		2,085	1,275
Siber mobbingin etkileri			
Madde 1	Kalıcı kişilik sorunları yaşadım	1,94	1,19
Madde 2	Depresyona girdim	2,14	1,26
Madde 3	Özgüven sorunları yaşadım	2,20	1,32
Madde 4	Obsesif-kompulsif (Takıntı) sorunlar yaşadım	2,07	1,26
Madde 5	Pskio-somatik (psikolojik kökenli fiziksel) sorunlar yaşadım	1,93	1,15
Madde 6	Fiziksel sorunlar yaşadım	1,90	1,16
Madde 7	Alkol, uyuşturucu vb. bağımlılığım oluştu	1,73	1,08
Madde 8	İntihara meyilli biri oldum	1,85	1,17
Madde 9	Başka bir okula geçiş yaptım veya düşünüyorum	1,90	1,17
Madde 10	Bu olaylardan ötürü okula devamsızlık yaptım	2,06	1,29
Madde 11	Doktor veya terapistlerle görüştim	1,82	1,16
Madde 12	Ailem veya arkadaşlarımla sorunlar yaşadım	1,98	1,21
Madde 13	Başka tür etkiler yaşadım	2,15	1,29

Genel Ortalama		1,9746	1,2084
Siber mobbingi önleyici tedbirler			
Madde 1	Okulumuzda mobbing/siber mobbing olayları için bir temas noktası mevcuttur.	2,18	1,26
Madde 2	Okulumuzda mobbing/siber mobbing baş etmek için yönetmelik veya rehber mevcuttur.	2,26	1,26
Madde 3	Okulumuzda mobbing/siber mobbing konusunda eğitim verilmektedir.	2,27	1,28
Madde 4	Okulumuzda mobbing/siber mobbing konularında eğitim almış yöneticiler bulunmaktadır.	2,29	1,24
Madde 5	Okulumuzda broşür, intranet, haber bültenleri aracılığıyla mobbing/siber mobbing konusu aydınlatılmaktadır.	2,23	1,23
Madde 6	Okulumuzda mobbing/siber mobbing olaylarıyla ilgili seminerler vs. yapılmaktadır.	2,21	1,24
Madde 7	Okulumuzda mobbing/siber mobbing olaylarıyla ilgili arabulucular veya benzeri merciler mevcuttur.	2,25	1,30
Genel Ortalama		2,2414	1,2585
Siber mobbingi önlemek için alınması gereken tedbirlere yönelik beklenti			
Madde 1	Daha caydırıcı mevzuatların oluşturulması	3,60	1,44
Madde 2	Kamu yardım ya da danışma merkezlerinin kurulması	3,71	1,37
Madde 3	Yerel kurumlarda mobbing/siber mobbing karşıtı eğitimlerin verilmesi	3,72	1,38
Madde 4	Eğitim kurumlarında mobbing/siber mobbing karşıtı eğitimlerin verilmesi	3,73	1,41
Madde 5	Siyaset kurumunun daha fazla destek vermesi	3,60	1,43
Madde 6	Sivil toplum kuruluşlarının daha fazla destek vermesi	3,75	1,41
Madde 7	İnternette yardım veya danışma merkezlerinin oluşturulması	3,77	1,37
Madde 8	Mobbing/siber mobbing karşıtı kamu spotlarının yapılması	3,78	1,38
Madde 9	Online rehber veya koçluk birimlerinin kurulması	3,78	1,36
Madde 10	Akıllı telefonlar için uygulamaların geliştirilmesi	3,77	1,39
Genel Ortalama		3,721	1,394

Tablo 1.1’ de mobbing ve siber mobbing düzeyine ve bunların sebeplerine, etkilerine, bilgilendirmeye, tedbirlere ve beklentilere yönelik ortalamalar ve standart sapmalar sunulmuştur.

6. Sonuç ve Tartışma

Kadınlara uygulanan mobbing ve siber mobbing düzeyini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen araştırmanın sonucuna göre Erzurum ilinde yurttan kalan öğrencilerin %62,9’ u mobbing kavramını bilirken % 37,1’ i bilmemektedir. Siber mobbing kavramını ise % 44’ ünün bilmediği ortaya çıkmıştır. Bu durum kavramların ne kadar az bilindiğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle ilgili devlet kurumları ve eğitim kurumları öğrencilerini bu kavramlarla ilgili bilgilendirmelidir. Katılımcılara mobbing ve siber mobbing kavramlarının tanımı ifade edildikten sonra bu durumla karşılaşılma oranlarına bakıldığında öğrencilerin yarısının bu olgularla karşılaştığı ortaya çıkarılmıştır. İlgili kurumların mobbing ve siber mobbingin suç olduğu ve yapanlara cezai yaptırımların uygulanabileceği ile ilgili bireyleri bilgilendirmesi gerekmektedir. Siber stalklama, siber suç ve siber cinsel saldırılar kavramlarının ise bilinirlik oranları %70 ile daha yüksektir. Bu durum ise gençlerin sosyal medyayı yoğun olarak kullanmaları ve söz konusu kavramların bu mecralarda popüler olmasıyla ilgilidir.

Mobbing ve Siber Mobbing vakaları ile diğerlerine oranla en çok okullarda en az ise ailede karşılaşmıştır. Buna ek olarak öğrenciler üniversite okunan şehirde memleketlerine oranla daha çok mobbing veya siber mobbinge karşılaşmıştır. Buna rağmen aile veya kurum bilgilendirme oranları 2 ortalama ile çok düşüktür. Ayrıca kurum bilgilendirme, aile veya arkadaş bilgilendirmeye oranla daha düşük çıkmıştır. Mobbing yapan kişilere bakıldığında üst pozisyondaki kişi ya da kişiler, öğrenciler ve diğer kişiler benzer ortalamalar göstermişlerdir. Siber mobbingin bir özelliği de anonim olabilmesidir ve bu nedenle diğer kişilerde tanıdıkları benzer ortalamaları göstermiştir.

Aslında mobbing ve siber mobbinge maruz kalma düzeylerine bakıldığında tüm öğrenciler içerisinde ortalamalar genel olarak düşük çıkmıştır. Ortalamalar düşük çıksa bile araştırmalar göstermektedir ki toplumda genelin içerisinde kaybolan ve % 20’ leri bulan ortalamalarla mobbing vakalarına rastlanmaktadır (Yıldırım ve Ekinci, 2019). Bu nedenle bu durum göz ardı edilmemelidir. Öğrencilerin eğitim hayatları bu durumdan zarar görmekte, motivasyonları ve yaşam doyumları azalmakta ve hatta ilerideki iş hayatlarını olumsuz etkilemekte ve nihai olarak hem topluma hem de ülkelerin gelişmesini sağlayacak olan insan kaynağına topyekün zarar vermektedir.

Mobbingin uygulanmasında haset veya kıskançlık, rekabetçi iklim, performans gibi dışsal kabul edilebilen sebepler, kişilik, uyum sorunları, cinsellik, din, ırk gibi içsel sebeplerden daha yüksek çıkmıştır. Bu nedenle yöneticilerin tedbir alması gerekmektedir. Buna rağmen önleyici tedbirlere bakıldığında ortalamalar oldukça düşüktür. Okullarda mobbing veya siber mobbing olayları için temas noktaları, yönetmelikler, eğitim, bilgilendirme, arabuluculuk gibi önleyici tedbirler bulunmamaktadır veya bulunsun bile katılımcıların bu durum ile ilgili bilgileri yoktur. Bu

nedenle mutlaka önleyici tedbirlerin alınması ve öğrencilerin bu durumla ilgili bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın diğer bir sonucuna göre öğrencilerin tedbir beklentilerinin oldukça yüksek çıkmasıdır. Öğrencilerin daha caydırıcı mevzuat, danışma merkezleri, mobbing karşıtı eğitimler verilmesi, siyasi ve STK desteği, kamu spotları, koçluk birimleri ve online rehberlik birimleri gibi beklentileri oldukça yüksektir. Bu bağlamda Almanya’da yapılan bir araştırma benzer sonuçları göstermiş ve bu doğrultuda özellikle eğitim kurumlarına bir takım öneriler sunulmuştur (Detel, 2019; Rack, 2009; Saferinternet, 2019):

- ✓ Siber mobbing olgusu okuldaki derslerde anlatılmalı ve sorunsallaştırılmalıdır.
- ✓ Öğretmen adaylarına üniversitelerde veya pedagojik formasyonlarda bu tür gerilim belirtilerini tanıyabilmelerini sağlayacak eğitimler ile çatışma çözme teknikleri konusunda eğitimler verilmelidir.
- ✓ Okullarda ve üniversitelerde sosyal medyanın olumlu kullanımını teşvik edici olarak öğrenmeyi daha esnek, yaratıcı ve somut hale getiren kişiselleştirilmiş öğrenme potansiyelini geliştirici, olumlu ve başarılı öğrenmeyi destekleyici eğitim verilmelidir.
- ✓ Öğrencilere sosyal medyayı, özgüven içinde, daha bilinçli ve verimli kullanmaya odaklı, sosyal arkadaşlıkları destekleyici ve daha güvenli kullanma becerisini geliştirici eğitim verilmelidir.
- ✓ İnternetin saygılı kullanımı ile internet güvenliği konularına ait veri korumasını teşvik edici eğitimler verilmelidir.
- ✓ Öğrencilerin özgüvenlerini güçlendirebilecekleri, zor durumlarda kendilerine daha iyi ifade edebilecekleri ve empati kurma becerilerini artıracakları eğitim verilmelidir.
- ✓ Öğretmenler, öğrenciler ve ebeveynler arasındaki güven ilişkisini güçlendirecek eğitim ve projelerin geliştirilmesi; siber mobbingten etkilenen öğrencilerin öğretmenlerini ve ebeveynlerini rahat bir şekilde bilgilendirebilecekleri erken önlem alınmasına yönelik katkılar sunacaktır.

Diğer araştırmaların da ışığında araştırmamızın sonuçlarından ortaya çıkan önerilere göre üniversitelerde veya diğer eğitim kurumlarında alınacak tedbirler sayesinde daha sağlıklı bir toplum ve daha verimli bir insan kaynağı elde edilebilir.

Kaynaklar

- AJS. (2015). Handreichung Cyber-Mobbing. Erişim Tarihi: 17.09.2019, https://ajs.nrw/wp-content/uploads/2015/05/AJS-Handreichung_Cyber-Mobbing.pdf.
- Arapcioğlu, G. (2003). “İşyerindeki Stresin Gizli Kaynağı: Zorbalık ve Duygusal Taciz”, Human Resources, 10-11, ss. 12-22.

- Bayrak Kök, S. (2006). “İş Yaşamında Psiko-Şiddet Sarmalı Olarak Yıldırma Olgusu ve Nedenleri”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 433-448.
- Belli, E., Demirel, N. (2016). “An Investigation Into The Mobbing Levels of the Personnel Working at Provincial Directorate of Youth Welfare and Sports and Evaluation of Organizational Commitment”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), ss. 980-990.
- Bitschnau, W. (2014). “Schulischer Umgang mit Auffälligkeiten und Problemsituationen”, Erişim Tarihi: 07.09.2019 <https://docplayer.org/13845128-Mobbing-und-cyber-mobbing.html>
- BGC. Buendnis Gegen Cybermobbing, (2016). “Cyberlife II – Spannungsfeld zwischen Faszination und Gefahr”. Erişim Tarihi: 02.08.19, <https://www.buendnis-gegen-cybermobbing.de/fileadmin/pdf/studien/20160502Cybermobbing2017End.pdf>.
- BGC. Buendnis Gegen Cybermobbing, (2014). “Mobbing und Cybermobbing bei Erwachsenen. Eine empirische Bestandsaufnahme in Deutschland Karlsruhe”, Erişim Tarihi: 07.08.2019 https://www.buendnis-gegen-cybermobbing.de/fileadmin/pdf/studien/studie_mobbing_cybermobbing_erwachsene.pdf
- BGC. Buendnis Gegen Cybermobbing, (2019). Erişim Tarihi: 02.10.2019 https://www.buendnis-gegen-cybermobbing.de/fileadmin/pdf/studien/2016_05_02_Cybermobbing_2017End.pdf
- Büyüköztürk, Ş. (2002). “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 478-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2004). Veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı (6. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Campbell, M., Spears, B., Slee, P., Butler, D. & Kift, S. (2012). “Victims’ Perceptions of Traditional and Cyberbullying, and the Psychosocial Correlates of Their Victimization”. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17, 389- 401.
- Castells, M. (2005). Ağ Toplumunun Yükselişi (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cathell, R. B., & Baggaley, A. R. (1960). “The Salient Variable Similarity Index for Factor Matching”. *British Journal of Statistic in Psvchology*, 14 (13), 33-46.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu G., Büyüköztürk Ş., (2014). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları (3. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- Davenport, N., Schwartz, R. D., Elliott G. P. (2003). Mobbing: İşyerlerinde Duygusal Taciz (Çev: Osman Cem Öntay). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Detel, H.(2019). “Digitale Gewalt. Über den Kontrollverlust im Netz-Ansätze der Prävention und Reaktion Cryptoparty Nr. 41”, Erişim Tarihi: 02.10.2019, Eberhard Karls Universität Tübingen: https://cryptoparty-tuebingen.de/files/20190209/20190209_Tuebingen_CRYPTOPARTY.pdf
- Dooley, J. J., Pyzalski, J., & Cross, D. (2009). “Cyberbullying Versus Face-To-Face Bullying: A Theoretical and Conceptual Review”. *Zeitschrift für Psychologie*, 217, 182- 188.
- Eberhard, G. Fehlau, Christian Stock (2012). *Konfliktmanagement: Von Streit bis Mobbing*. Haufe-Lexware.
- Ekinci, O., Yıdırım F. (2018). *Sanal Yaşam ve Sanal Kaytarma*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Einarsen, S., Skogstad, A. (1996). “Bullying At Work: Epidemiological Findings İn Public And Private Organisations”. *European Work And Organisational Psychologist*, 5 (2), 185-201.
- Fileccia, M. (2012). *Elternarbeit Cyber-Mobbing*. Stuttgart: Aktion Jugendschutz – Landesarbeitsstelle BadenWürttemberg.
- Arbeitsgemeinschaft Kinder- und Jugendschutz Landesstelle Nordrhein-Westfalen e.V. (Hrsg.) (2012). *CyberMobbing. Informationen für Eltern und Fachkräfte*. Essen: Drei-W-Verlag.
- Förster, Julia (2013). *Cybermobbing am Arbeitsplatz: Präventive und Intervenierende Maßnahmen für Führungskräfte*. Hamburg: Diplomica Verlag.
- Gradinger, P., Strohmeier, D. & Spiel, C. (2009). “Traditional Bullying and Cyberbullying: Identification of Risk Groups for Adjustment Problems”. *Zeitschrift für Psychologie*, 217 (4), 205- 213.
- Gradinger, P., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2010). “Definition and Measurement of Cyberbullying. Cyberpsychology”. *Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 4(2), Erişim Tarihi: 17.08.2019 <http://cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2010112301&article=1>.
- Grell, P., Marotzki, W., Schelhowe, H. (2010). *Einkeitung*. P. Grell, W. Marotzki, H. Schelhowe (Hg.), *Neue digitale Kultur- und Bildungsräume (7-13)*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Güngören, C. Ö., Bektaş, M., Öztürk, E., Horzum, M. B. (2014). “Tablet Bilgisayar Kabul Ölçeği – Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”. *Eğitim Bilim*, 39(176), 69-79.
- Haennes, Kunz (2011). *Mobbing in der Schule*, Erişim Tarihi: 11.9.2019, https://www.jugendundmedien.ch/fileadmin/user_upload/Angebote/mobbing-online.pdf.

- Hillenbrand, T. (2003). Die Leiden des Erişim Tarihi: 02.10.2019, Star-Wars-Kids <https://www.spiegel.de/netzwelt/web/web-kult-die-leiden-des-star-wars-kids-a-259878.html>
- Hilgers, J. (2009). Warum üben Jugendliche Gewalt aus und dokumentieren dies? In Landesstelle Jugendschutz Niedersachsen (Hrsg.), *Cybermobbing – Medienkompetenz trifft Gewaltprävention*. Hannover; Michaelsen-Gärtner, B., &
- Witteriede, H. (2009). “Prävention von Bullying im Kontext psychischer Gesundheitsförderung und Qualitätsentwicklung in der Schule: das Programm MindMatters”. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, 58, 139-156.
- Hilgers, J. (2011). Inszenierte und dokumentierte Gewalt Jugendlicher Eine qualitative Untersuchung von 'Happy slapping'-Phänomenen, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Arbeitsgemeinschaft Kinder Und Jugendschutz NRW (2010). *Cyber-Mobbing*. Essen: Drei-W-Verlag.
- Hoffmann, Gregor Paul (2016). *Führungsherausforderung Mobbing. Prävention, Deeskalation und Arbeitsfähigkeit nach Konflikten*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Jäger, R., Fischer, U., Riebel, J., Fluck, L. (2007). *Mobbing bei Schülerinnen und Schülern in der Bundesrepublik Deutschland. Eine empirische Untersuchung auf der Grundlage einer Online-Befragung*, Landau Zentrum für Empirische Pädagogische Forschung.
- Jäger, R., Arbinger, R., Riebel., J. (2008). *Spotten, Schimpfen, Schlagen...: Gewalt unter Schülern -Bullying und Cyberbullying*, Landau: Verlag Empirische Pädagogik.
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1996). *LISREL 8 user's Reference Guide*. Chicago: Scientific Software.
- Kalaycı, Ş., (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (6. Baskı). Ankara: Asil Yayın.
- Katzer, C. (2016). *Cyberpsychologie: Leben im Netz: Wie das Internet uns ver@ndert*. München: Dtv Verlagsgesellschaft.
- Kayapalı Yıldırım, S., Ekinci, O. (2019). “Siber Mobbing Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Mavi Atlas*, 7(2), 294-320.
- Kinder- Und Jugendanwaltschaft Wien (2016). “Mobbing bei Kindern und Jugendlichen”. Erişim Tarihi 21.07.2019, <https://kja.at/site/files/2016/06/Mobbing-Pr%C3%A4vention.pdf>
- Kleinbaum, D. G., (1994). *Logistic Regression: A Self-Learning Text*. New York: Springer-Verlag.

- Königs, H.-P. (2017). IT-Risikomanagement mit System Praxisorientiertes Management von Informationssicherheits-, IT- und Cyber-Risiken, 5. Auflage, Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Kratzer, C. & Fetchenhauer, D. (2007). Cyberbullying: Aggression und sexuelle Viktimisierung in Chatrooms. In M. Gollwitzer, J. Pfetsch, V. Schneider, A. Schulz, T. Steffke & C. Ulrich (Hrsg.), Gewaltprävention bei Kindern und Jugendlichen. Grundlagen zu Aggression und Gewalt in Kindheit und Jugend (123-138). Göttingen: Hogrefe Verlag.
- Leymann, H. (1996). "The Content and Development of Mobbing at Work". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 165-185.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). Yapısal eşitlik modellemesi Amos uygulamaları. İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Nayla, F. (2009). Cyber-Mobbing: Ursachen und Auswirkungen von Mobbing im Internet. Baden-Baden: Nomos.
- Nayla, F., Goodwin, B. (2012). "Cyberbullying-Related Behaviour and Third-Person Effect. In: Michael Walrave/Wannes Heirman/Sara Mels/Christiane Timmermann/Heidi Vandebosch (Hg.): eYouth". *Balancing between Opportunities and Risks* (163-180). Brüssel: P.I.E-Peter Lang.
- Neale, M. N., & Liebert, R. M. (1980). Science and Behavior: An Introduction to Methods of Research. London: Prentice Hall International, Inc.
- Özdamar, K. (1997). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özdamar, K. (2017). Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi IBM SPSS, IBM SPSS AMOS ve MINTAB uygulamalı. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Rack, S. (2009). "Was tun bei Cyber-Mobbing? Zusatzmodul zu Knowhow für junge", Erişim Tarihi: 02.10.2019 User. Materialien für den Unterricht., <https://www.klicksafe.de/service/materialien/broschueren-ratgeber/was-tun-bei-cyber-mobbing/#s|WAS%20TUN>.
- Pieschl, S. & Porsch, T. (2012). Schluss mit Cybermobbing!. Weinheim/Basel: Beltz Verlag.
- Robertz, F., Oksanen A., Räsänen, P. (2016). Viktimisierung junger Menschen im Internet: Leitfaden für Pädagogen und Psychologen, Wiesbaden: Springer Verlag.
- Sahit, S. (2016). Cybermobbing - Prävention Und Intervention. Eine Unterrichtsreihe Für Den Deutschunterricht, Hamburg: Diplomica Verlag.
- SAFERINTERNET. (2019). Erişim Tarihi: 02.10.2019 <https://www.saferinternet.at/themen/cyber-mobbing/>.

- Salmivalli, C., Lagerspetz, K.M.J., Bjorkvist, K., Ostermann, K.& Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1-15.
- Schneider, C., Katzer C., Leest, U. (2013). Cyberlife-Spannungsfeld zwischen Faszination und Gefahr. Cybermobbing bei Schülerinnen und Schülern. Eine empirische Bestandsaufnahme bei Eltern, Lehrkräften und Schülern/innen in Deutschland. Erişim Tarihi: 02.10.2019 <http://www.buendnis-gegen-cybermobbing.de/Studie/cybermobbingstudie.pdf>.
- Schultze-Krumbholz, A., Zagorscak, P., Siebenbrock, A. & Scheithauer, H. (2012). Medienhelden. Unterrichtsmanual zur Förderung von Medienkompetenz und Prävention von Cybermobbing. München: Ernst Rheinhardt Verlag.
- Seçer, İ. (2015). Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci SPSS ve LISREL Uygulamaları. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Star Wars Kid, (2006). Erişim Tarihi: 28.09.2019 <https://www.youtube.com/watch?v=HPPj6viIBmU>.
- Stephan, R. (2010). Cyber-Bullying in sozialen Netzwerken: Maßnahmen gegen Internet-Mobbing am Beispiel von schülerVZ, Glückstadt: Verlag Werner Hülsbusch.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). Using multivariate statistic (4th. Ed.), Needman Heights. MA: Ally & Bacon.
- Taşgın, A, Korucuk, M. (2019). “Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi”. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 12 (2), 550-575.
- Tiyek, R. (2011). “Yıldırma ve Yönetim Becerileri Üzerine Bir Araştırma”. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2 (1), 104-152.
- Toprak, A. vd. (2009). Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım!, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Turkle, S. (1995). Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Vandebosch, H. ve Cleemput, K. (2009). “Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims”, *New Media & Society*, 11(8): 1349-1371.
- Vogelsang, W. (2000). “Ich bin, wen ich spiele. Ludische Identitäten im Netz”. C. Thimm (Hg.): Soziales im Netz. Sprache, Beziehungen und Kommunikationskulturen im Internet. (240-259). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Wachs, Sebastian (2009). Bullying unter Schülern: Eine empirisch-quantitative Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Cyberbullyings. Saarbrücken: VDM Verlag.

- Webster, C. (2019). What is Cyberbullying. Erişim Tarihi: 07.08.2019, http://www.cyberbullying.info/resources/downloads/ChrisWebster_WhatIsCyberbullying.pdf.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress*. New York: Research Press.
- Yıldırım, F. & Naktiyok, S. (2017). "The Mediating Role of Organizational Support in the Effect of Transformational Leadership on Employee Empowerment". *Polish Journal of Management Studies*, 16(1), 292-303.
- Yıldırım, F., Ekinci, O. (2019). *Mobbing: Nedenleri, Aktörleri Ve Etkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yüçetürk, E., Öke, M. K. (2005). "Mobbing and Bullying: Legal Aspects Related to Workplace Bullying in Turkey". *South-East Europe Review*, 2, 61-70.